

תאריך : 12-14/4/2011

סיור : עבר הירדן

מקומות : יום א' - גדרה, מנזר מר אליאס, תולילת אל דהב, עירק אל אמיר- ארמון טוביה.

יום ב' - הר נבוא, מכוור, קמת אבו חסאן, ערוער, ואדי אבן חמד.

יום ג' - דנה, מצודת סלע, צוער, ואדי חודירה

מרצה : פרופ' חיים בן דוד

8:52 מעבר גבול נהר הירדן

אנו מתחילים את סיורנו בסקירה גיאוגרפית כללית על המרחב בעבר הירדן. בעבר הירדן

ישנם 4 נחלים מרכזיים מצפון לדרום:

- הירמוך
 - היבוק
 - הארנון
 - ואדי חסה – ידוע גם כנחל זרד אך זוהי טעות שנענה עלייה בהמשך הסיור
- נחלים אלו מחלקים את עבר הירדן גם ל-4 יחידות נוף שונות:

- מהירמוך צפונה זהו חבל הבשן
- מצפון היבוק ומדרומו עד צפון ים המלח זהו אזור אחד הגלעד.
- מול ים המלח עד דרום ים המלח ואדי חסה – זהו אזור מואב.
- מואדי חסה ודרומה עד הרי עקבה אזור נוסף – אדום.

כשאנו פוגשים לראשונה את עבר הירדן המזרחי ניתן לראות כי הוא לא זהה לעבר הירדן המערבי – ארץ ישראל מכיוון שמדובר בשבר תזוזה, זה לא זהה אחד לשני ישנם הבדלים טיפוגרפיים למשל גלעד ומואב לעומת שומרון ויהודה. דבר נוסף הוא ככל שאנו נמצאים בציר מערב מזרח ומתרחקים מהים כמות המשקעים יורדת אך לא במקרה של ירדן מכיוון שיש גורם משפיע נוסף והוא הגובה, אך ככל שאנו נתרחק מפסגות ההרים בירדן אנו נשים לב כי אנו נמצאים במדבר.

אנו מסתכלים בחוברת מקורת ע"מ מס' 2 מפה צפונית של עבר הירדן. אנו ניסע צפונה בכביש שמקביל לכביש 90 לעבר אום קיס- גדר. בדרך אנו יכולים לראות את תעלת הרוער, תעלה זו מקבילה למוביל הארצי והיא מובילה מים עד צפון ים המלח.

גדרה –

אנו מתחילים את הסברנו על עיר הפוליס כבר באוטובוס – 'גדרה' היא עיר פוליס יוונית רומית. היא יושבת במרחב הגלעד, כאשר בתקופה ההלניסטית רומית כל מרחב הגלעד היה מחולק לתחומי ערים שהחלו את בנייתם בתקופה ההלניסטית. כל הערים האלה קיבלו את השם – עשרת הערים – 'הדקפוליס' כמו שידוע לנו על ערים אחרות במרחב של ארץ ישראל: עכו צור צידון וכו' לכל עיר היה את המרחב השלטוני שלה. אנו נמצאים בגוש השני – הגוש של עבר הירדן המזרחי מתחיל בעיר סוסיא, גדרה, פלה, אזור הגלעד: אבלה דיון וגרסה, העיר שיוצאת דופן בכל המרחב הזה זוהי העיר בית שאן הלא היא סקיתופוליס הנמצאת בעבר הירדן המזרחי.

בכל הערים האלו התקיימה אוכלוסייה פגאנית לרוב אך לעיתים הייתה ממוקמת קהילה יהודית קטנה לימים כאשר האימפריה מתנצרת ערים אלו מקבלות את הנצרות ומתנצרות.

אנו דנים בסוגיה של עבר הירדן מבחינה היהודית. בכל שלב ישנה הגדרה שונה למרחב הישראלי יהודאי. בתקופת המקרא הגבול הוא מנחל ארנון בדרום עד החרמון בצפון – זוהי הגדרה ברורה ומובנת אך בימי שני מרחב ההתיישבות מצטמצם למרחב ה"פראיה" זהו כבר לא תיחום גיאוגרפי אלא זהו תיחום גיאוגרפי אתני. אם אנו מסתכלים במפה מס' 3 בחוברת המקורות ושם אנו יכולים לראות את כל המרחב של ערי הדקפוליס ומצד מערב עד הירדן – ה"אזור הלבן" זהו המרחב היהודי בימי בית שני. ע"פ עמ' מספר 2 ניתן להבחין בשונה א- שמליה הלא שונה הצפונית ומכאן ניתן להבין כי ישנה עוד שונה – דרומית. מה שמחלק בין שתי יחידות/ ערים אלו זהו נחל היבוק החלק הצפוני נקרא רמת אירבד על שם העיר הגדולה והחלק הדרומי נקרא עג'לון. במינוחים גיאוגרפיים החלק הצפוני הוא רמתי – רמת אירביד ואילו החלק הדרומי הוא הררי הר הגלעד.

סקירה היסטורית על גדרה- למרות שמה השמי של העיר היא לא מוכרת לנו מתקופת המקרא. אך היא מוכרת לנו מזמנו של המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי, תקופה זו מהווה את שיא ההתפשטות החשמונאית. אלכסנדר כובש את המרחב בין שנת 100 ל80 לפנה"ס. ע"פ יב"מ: "באותו זמן היו בידי היהודים ערים אלו של הסורים והאדומים והפניקים על שפת הים בפנים הארץ ואדומיאה: ...סקיתופוליס פחל גדרה....ערי הגולן:.... את זו הרס אלכסנדרוס, מפני שתושביה לא הבטיחו להמיר את מנהגייהם במנהגי האבות של היהודים". לאחר מכן בשנת 63 לפנה"ס מגיע כובש חדש למרחב הזה – הכובש הרומי (מסע פומפיוס) הוא משחרר את כל הערים האלו משלטון חשמונאי והם חוזרת להיות עצמאיות.

לאחר מכן בימי המרד הגדול גדר מופיעה אצל יב"מ כמקור להצתת הגפרור. התקרית שהחלה בקיסריה התפשטה לכל הערים הנוכריות וכתוצאה מכך אנו שומעים על פגיעה של יהודים בגדר והאוכלוסייה היהודית מחוסלת. יש לציין כי מהעיר כבר בתקופה ההלניסטית הייתה בעלת חשיבות היא הייתה בעלת גימנסיון ומספר פילוסופים אחד המוכר גם ממקורות חז"ל הוא "אבנימיוס הגדרי" ומופיע גם במקורות יוניים ורומים.

ע"פ עמוד 14 ניתן לראות כי אנו נמצאים בנחלת שבט גד המגיע אל ים כנרת. הגלעד מחולק לשני חלקים חצי לשבט המנשה וחצי לשבט גד הכוונה של חצי היא חלק ולא במובן המשמעות חצי משלם, אלא חלק משלם. אנו נוסעים לאורך תעלת הרוער – כיכר הירדן. זהו למעשה כל הסחף היורד מגבעות הגלעד. ניתן לראות מישורים עם אדמות חקלאיות. ניתן לראות כי הצד הירדני שונה מהצד הישראלי ישנם הרבה מטעים פרדסים. נחל הירמוך שמימו מוזרמים אל התעלה הוא נחל שטפוני וכדי לווסת כמות המים חלק מימי הירמוך מוסתים אל הכנרת ולאחר מכן מזרמים את מי הכנרת אל התעלה. בדרך אל גדרה אנו יכולים לראות תל . תל זה נקרא תל דוואר. בתל התקיימו הפירות בגלל תכנון של בניית סכר שלא יצא אל הפועל.

מבחינה גיאולוגית אנו נוסעים בתוך ערוץ נחל הירמוך ואנו מבחינים בבזלות צעירות שכבר זרמו כאשר הנחל כבר היה קיים והתחתך בתוך סלע הגיר.

שמה של גדרה לא השתמר לאורך התקופות ובימי הביניים המקום נקרא אום קייס. קייס מלשון מכס – העיר הייתה על אחת הדרכים החשובות.

9:00 – ע"פ שעון ירדני – גדרה

אנו מסתכלים בתוכנית העיר המופיעה בעמוד 5 מחוברת המקורות. התוכנית מעודכנת ל-2006. ניתן לראות כי הגרעין הראשוני של העיר מצוי בחלקה המזרחי והגרעין העתידי מצוי בחלקה המערבי של העיר (כלומר החלקים החדשים שייבנו) אנו נכנסים אל העיר מצדה המזרחי היכן שישנם בתים מהמאה ה-19. ראשיתה של העיר שלהי ימי הבית השני לאחר מכן העיר מתפשטת מערבה. הציר המרכזי של העיר הוא ציר מזרח מערב ולא צפון דרום כפי שנהוג בערים רומיות מאותה התקופה, וזה תלוי בטופוגרפיה, ממש כמו סוסיתא. בתקופה הרומית, ימי 'הפאקס רומנה' אין בניית חומות ואין צורך בחומות כי ישנו שלום עולמי.

התיאטרון אותו אנו רואים מרחוק הוא לא מהתקופה ההלניסטית מכיוון שתיאטרון הלניסטי בנוי על גבי מדרון טבעי והאוכסטרן – המקום בו מתנהלות ההצגות הוא מעוגל ולא חצי עיגול. התיאטרון הוא רומי מן המאה ה-2 לספירה מכיוון שהוא בנוי על גבי קמרונות- המצאה רומית פרופר.

אנו הולכים לאורך רחוב הדקומנוס לכיוון מזרח על גבי הריצוף המקורי – שלהי המאה ה-1 לספירה. הפיתוח של העיר נעשה סביב הרחוב המרכזי, ניתן לראות רחובות עמודים כאשר העמודים שימשו לקירוי הרחוב. – כפי שמוכר בבית שאן וירושלים. יש לשים את הדגש כי כל רחוב מרכזי נקרא קארדו מלשון קרדיולוגי- לבבי. אך ע"פ ארתור סגל חופר סוסיתא הרחוב הראשי קשור גם לכיוונים לכן אנו נמצאים ברחוב הדקומנוס והרחובות הקטנים הנושקים אל הרחוב הראשי יקראו קרדו.

אנו נמצאים בנקודה 22 על גבי המפה. מהווה שער כניסה מונומנטאלי אל העיר בהתחלה העיר הייתה עד לאותו שער, אך העיר גדלה בהמשך הדורות והתפשטה מעבר לו. בחלק מן המקומות שאנו הולכים על הדקומנוס אנו רואים הצרה של הרחוב, מותאם לתנאי השטח. אנו ממשיכים ללכת מערבה לכיוון מספר 23,24 ושם אנו

מבחינים בשני בנים עגולים – מבנים אלו הם חלק ממגדל גדול שנקרא שער טבריה – זהו הכביש הרומי המוביל אל העיר טבריה הכביש ממשיך עד תל דוואר ושם הוא נעלם. לשער יש דמיון רב למגדלים העגולים המצויים בטבריה. המגדל הוא מגדל חוץ ונבנה בתקופה הרומית הקדומה – שלהי המאה ה-1. בדרך כלל השער יהיה עם מבנה קבורה – מוזולאום ככל הנראה אחד ממכובדי המקום. מן הקצה של רחוב הדקומנוס בעיר המוביל אל העיר טבריה אנו יכולים להבחין בהר התבור במרחב הגליל התחתון, העיר טבריה הגלבוה.

מספר 29 גם הוא מהווה שער מונומנטאלי שלא תלוי בחומה, בפאתי העיר יהיה מצוי גם ההיפודרום מספר 28.

במאות ה-3 וה-4 העיר מתכווצת ועל גבי ריצוף העיר ממוקמים מבנים. החוקרת הראשית של העיר – קלודיא סוברת כי אלו לא שלבי התפתחות של העיר אלא זה נוצר בעקבות בעיות בטחון. מה שנחפר מהעיר אלו רק בן 5 ל-8 אחוז. חלק מהקרמיקה היא של כפר חנניה ניתן לזהות את 1 e - זה לא יוצר בכפר חנניה אלא דמוי כפר חנניה. אנו נמצאים במרחב גיאוגרפי הסורי פרובינקה יודאיה פלשתינה –

זוהי פלשתינה השנייה ישנו חיבור עם בית שאן, בית שאן מהווה בירה של המחוזות. בגדרה לא נמצא בית כנסת עתיק נכון לעכשיו, רק בגרסה נמצא בית כנסת שעליו נבנתה כנסייה התגלו עיטורי מנורה. העיר ככל הנראה נעלמת לאחר רעידת האדמה של 749.

אנו נמצאים בתוך התיאטרון הרומי ישנו תיאטרון נוסף גדול יותר המצוי בצדה המערבי של העיר אנו יכולים להבחין ב-3 קאוויות (גושי ספסלים). ניתן לראות את העיקרון של בניית התיאטרון צורת הבמה היא חצי עיגול, זהו אינו אמפי כפי שנהוג בפי רבים להגיד על התיאטרון בקיסריה כי זהו אמפי תיאטרון, ההבדל הוא כי באמפי תיאטרון נערכים הקרבות ובתיאטרון נערכות הצגות. הנוף הנראה לנו מהתיאטרון לא היה, אלא היה מבנה מונומנטאלי- הסקנה פורנט שחסם את כל המרחב והיווה את התפאורה.

10:55 סיום גדרה

ע"מ 6 - כמו לכל עיר רומית גם לגדרה יש מפעל מים, אך מפעל מים זה יוצא דופן. חוקרי המאה ה-19 החלו להבחין בו לראשונה. כמו בכל מקום מקור המים צריך להיות יותר גבוה מהעיר מפעל המים של העיר גדרה הוא אפס קצהו של מפעל מים ענקי, היא חלק ממערך ארוך ומסובך שיוצא כדוגמתו בעולם הרומי. ואדי שאללה – אחד היובלים של הירמוך ממנו נלקחו המים ונבנת אמת מים. מפעל המים הענק מתחיל בדרום הבשן וגדרה היא בסיום מפעל המים הזה.

אנו נמצאים באזור הגלעד וישנה סדרה של מקורות מהתנ"ך המזכרים את הגלעד (ע"מ 8). לראשונה השם מוזכר בספר בראשית בחזרתו של יעקוב, לאחר מכן היא מוזכרת כשם פרטי כחלק ממשפחת מנשה (בנות צלופחד הם נכדותיו של חפר וניניו של גלעד). לאחר מכן גלעד מוזכר בספר שופטים בשירת דבורה כאשר היא מציינת מי השתתף ומי לא השתתף במערכה בהר תבור וניתן לראות כי מעמדו של עבר הירדן זהה לחלוטין לטוב ולמוטב ישנם שופטים שמשותפים ויש כאלה שלא כמו יפתח הגלעדי. בזמנו האויבים מצפון אלו הם הארמים ויפתח מצליח לדחוק אותם דרומה ומזרחה.

אזכור נוסף הוא אנשי יבש גלעד באירוע הטראגי כאשר יש את מלחמות השבטים נגד בנימין (בעקבות פלגש בגבעה). בסיפור זה כל קהל ישראל מדן עד באר שבע התייצב למלחמה אך ישנו יוצא דופן אחד ואלו הם אנשי יבש גלעד, לימים מענישים אותם אך הם מהווים את זרע ההמשך לשבט בנימין. לאחר מכן אנשי יבש גלעד מוזכרים כאשר הם מורדים את גופתו של שאול מחומות העיר בית שאן ומביאים את הגופה לקבורה זמנית עד ימי דוד ודוד מברך אותם על חסד אמת.

אליהו התשבי הגלעדי הוא נביא מלכות ישראל ומקורו מהגלעד, התשבי ככל הנראה מקום מסוים שאינו ידוע עדיין. חלק מהערים מחניים סוכות פנואל צורתן מוזכרות מספר פעמים במקרא. שלהי ימי בית ראשון מחניים פנואל הם היאחזות של הממלכה הישראלית. במאה ה-8 מגיע הכובש האשורי והוא לא מביא אוכלוסיה אחרת התוצאה היא אובדן ההתיישבות ואובדן רצף השמות.

12:38 מנזר מר אליאס

למרגלותינו ואדי יעבס ככל הנראה משמר את שם יבש גלעד. אשתורי פרחי כבר במאה ה-14 מציע כי ליסתא זוהי תשב של אליהו הגלעדי. האתר עצמו מכיל ממצא מאוחר יותר ולא מכיל

ממצא מקראי. במקום ניתן לראות שרידי רצפת פסיפס שנבנה לכבודו של אליהו. ככל הנראה הבריחה אל נחל כרית זה לא ואדי קלט אלא אל אולי לאזור כאן. ניתן לראות כי העצים הם לא עתיקים ויש ניצול מתמיד של הרעיה

13:22 סיום מר אליאס ונסיעה אל תולילת אל דהב

אנו נמצאים בע"מ 10 בחוברת המקורות – מחניים מזכרת לראשונה במסעו של יעקוב וירדתו אל נחל היבוק. מחניים מוכרת לנו ממקורות נוספים לאחר הקרב בגלבע, מעבר דוד מחברון לפנואל – היא מהווה מרכז של עבר הירדן. במחניים היה ניסיון המשך מלכות שאול. ממקום זה יצאו אנשי אבנר שנרצחו על ידי המואבים.

סוכות – אנו מתחילים מהמקור האחרון המופיע בספר תהילים ס'. לאחר מכן מסע גדעון לעבר הירדן ורדיפת המדינים.

ע"פ מסכת שביעית מהמשנה ישנם שלוש ארצות לביעור גליל יהודה ועבר הירדן. וכל חלוקה כזו מחלוקת לעוד 3 חלוקות משנה אך המשנה לא מפרטת את החלוקה של עבר הירדן רק במסכת אחרת, ושם מצויין כי סוכות היא דרעאלה – ע"פ מסמך זה רוב החוקרים סבורים כי סוכות היא דרעאלה.

הכפר רג'ב – משמר לנו את השם רגב המקראית המקום בו ינאי מוצא את מותו. רגב היא מקום טוב לייצור שמן וכך כתוב " תקוע אלפא לשמן הכוונה כי זהו השמן הטוב ביותר שנייה לה היא רגב בעמק הירדן" – רגב מהווה את הנקודה הצפונית ביותר של הישוב היהודי בעבר הירדן. הכתובת מדיר אלעא – באחד הבתים מהמאה ה-8 לפנה"ס התגלה טייח ועליו ישנה כתובת מהתקופה המקראית זוהי נבואתו של בלעם בן בעור – זוהי לא נבואה המוכרת לנו.

ע"מ 9 שם ישנם מקורות מקדמוניות של יב"מ ושם מצויין כי חמתה מצויה בקצה הצפוני של עמק סוכות. תולילת אל דהב היא פנואל המקראית אך בעקבות הפירות חדשות אולי פנואל מצויה בבקעה – חמתה הוא גדול המבצרים ונכבש על ידי אלכסנדר ינאי.

16:00 תולילת אל דהב

אנו צופים אל התל בתחילה זה נראה כמו חלקלה – ביצור השייך לתקופות הקדומות אך יש לשים לב כי אנו לא נמצאים בתקופה מקראית אלא בתקופה מאוחרת יותר. הגבעה כולה מוקפת על ידי היבוק. מולנו בראש הגבעה ישנה תצפית אל הגבעה ממול שגם היא בעלת שרידים ארכיאולוגיים. אנו נמצאים בצד המזרחי ביותר של עמק

סוכות במקום בו ניתן לעבור מצד לצד ללא בעיה. כל הדרכים אותם אנו מכירים היום יושבות על גבי מערכת קדומה של דרכים – אתר זה ידוע מתקופת הברזל. מסעו של יעקוב הוא יורד ממחניים אל פנואל ולבסוף סוכות. פנואל – תולילת אל דהב מזכרת כמקום אותו ביצר יורבעם. זהו המקום בו פגש המלאך את יעקוב ושונה שמו לישראל. בהתחלה הסברה הייתה כי מדובר במחניים כי יש מחנה כאן ומחנה מולנו אך הצעת זיהוי זו נפסלה.

לאחר מכן בתקופה ההלניסטית – החשמונאית – מדובר בחמתה- במקום נמצאו מטבעות של אלכסנדר ינאי הוא מבצר חשמונאי ולאחר מכן שודרג על ידי הורדוס. החופרים אומרים כי הוא מקביל למבצר אלכסנדריון – סרטבה המצוי ממזל - חבל יהודה. האתר כולו סובל מחפירות שוד, אחת ההשערות היא כי מדובר בארמון הרודיאני כמו שמצוי בסרטבה- גם שם ישנם עמודי לב המשך החפירות באתר יתבצעו בספטמבר 2011 .

15:24 סיום תולילת אל דהב –בדרך אל עיראק אל אמיר- ארמון טוביה

השם טוביה הוא שם תיאופורי – הוא מכיל את שם האל. טוביה הוא שריד לישות הישראלית בימי הבית השני ידוע לנו על טוביה עבד העמוני. העדות ההבאה המקשרת אותנו אל המקום הוא בפפירוסים של זנון הוא שר אוצר תלמי ובחלק מרשימותיו הוא מספר על מסעו בין יריחו לפלדלפיה ושם הוא מזכיר כי יש פרשים של טוביה. לאחר מכן בספריו של יב"מ קדמוניות- משפחה יהודית שנקראת טוביה.

גרעין הישוב היהודי מתחיל באזור עיראק אל עמיר – אולי טוביה מהווה שריד לימי בית ראשון הוא שארית הפליטה .

17:00 עיראק אל עמיר

אנו מתחילים את סיורנו במערות שם ניתן לראות כתובת,

הכתובת היא בגודל לא רגיל הי' משמרת את הכתב מימי בית ראשון והאותיות האחרות קרובות לימי בית שני ואפילו לימנו אנו. ניתן לראות כי החריטה היא קדומה הפטינה של הסלע זהה לחריטה היא לפחות מ1818 כאשר ראשוני החוקרים הגיעו לכאן. בתחילה הם קראו את הכתובת ערביה הט' מצטיירת כמו ע' קדומה של ימי הבית

ה-1 אך כל החוקרים במשך 100 שנה סבורים כבר כי מדובר בטוביה ומתארכים את הכתובת לכל המאוחר לתקופה הסלווקית. על פי הצעתו של בנימין מזר שראה את הכתובת מציין כי היא הכתובת העברית הקדומה ביותר מאה 5 לפנה"ס.

ע"פ חוברת המקורות ע"מ 13 ישנו תיאור היסטורי על מישהו שבנה מבנה עוד לפני בואם של החשמונאים והוא בנה גם מערות, הוא עשה חדרים חללים. לראשונה המבנים האלה נראים לנו מבנה קבורה אך לא אלו הם מבני טרקלינים אולי מחסנים. לצערנו לא נמצא דבר מכיוון שהכל כבר נחפר בחפירות שוד. חלק מהמערות שימשו גם לגידול יונים אך לא ידוע אם זה שימוש ראשוני או משני.

באחד מן האולמות נמצאה חציבה שככל הנראה שימשה לשריכת חבלים לצורך חציבת המערות אך נשאלת מדוע רוחב כזה של לולאה?! כניסה כזו מוכרת לנו גם בנחל אביב לתוך פתח עם שלושה שלבים. ע"פ המקורות – ע"מ 13 : "והוא בנה בירה חזקה,

שעשאה כולה באבן לבנה עד התקרה, והקיפה כולה תעלה גדולה ועמוקה, ופיתח באבן חיות ענק. אף הוא הבקיע את הצוק המזדקר מן ההר שכנגד ובנה מערות באורך הרבה ריסים. אחר עשה בסלע חדרים, חלק מהם למשתאות

ואחרים לשינה ולמקום מגורים והכניס לתוכו המון מים שוטפים, דבר שהיה לאחווה לתענוג וקישוט." כל המרחב הזה לימים יעבור אל הורקנוס והמבנה כולו מהודה ביופיו וכולל עיטורי חיות וקומה שלישית. המבנה הזה שאנו רואים – הארמון הוא מתוארך לשנת 200 לפנה"ס – אין דוגמא למבנה כזה בכל המרחב – זה קדום לימי הורדוס במאה שנה. מבנה כזה ידוע לנו גם בארץ ישראל- מערת המכפלה גם לה יש את אותו סיתות. רוב החוקרים מציינים כי מדובר בארמון ולא אחוזת קבר. אהוד נצר מציע כי כל המקום היה מוקף מים והיה צורך להגיע בסירה לארמון וכך הפאר וההדר שיש לארמון משתף במים ונוצרת תחושה של עוצמה.

החיות זהו לא תופעה מוכרת בימי החשמונאים אלא היא תופעה מאוחרת אנו מכירים את החיות בתקופת המשנה והתלמוד בבתי כנסת. בימי המאבק החשמונאים לא מעיזים להכניס דמיות למקומות קדושים אולי ככל הנראה מדובר בכלל במשפחה עמונית או מה שיותר סביר כי מדובר במשפחה יהודית שנמצאת בתהליכי התיוונות מתקדמים והמשפחה הזו מתבוללת .

18:00 סיום עיראק אל עמיר

יום שני

6:30 מסעדת אבו מוסה פאתי מדבא- מקום הלינה.

אנו נמצאים בהר נבו מקום תצפית משה לארץ המובטחת, ומקום קבורתו של משה לא נודע. בפסגה הגבוהה של הר נבו נמצאו כמה מנזרים והאירוני הוא כי הם פונות מזרחה כמו שכל הכניסות בניויות. מכאן רואים גם את מקום גאון הירדן - אזור ערבות מואב היחידה המצויה מתחתינו היא שייכת לערבות מואב שם חנו בני ישראל מחנה הערכות מול ירדן ירחו. גלעד הדרומי שם יושבים בני עמון.

נשאלת השאלה כי משה רואה את כל הארץ, אנו עומדים על ההר וצופים אך לא רואים את כל הארץ אז מהי הכוונה? ע"פ הפירושים משה הוא יראה השם הוא רואה מאורעות, אולי הוא רואה את יהודה מגיעה אל הים האחרון- הים התיכון .

7:10 סיום הר נבו

דרך המלך היא ביטוי מקראי לדרך הראשית העתיקה שיושבת על קו פרשת המים – דרך הים זהו נתיב צפון דרום. אנו עוברים דרך רמת מידבא היא רמה מרכזית בין שני יובלי הארנון. מידבא זהו מקום בו התרחש קרב גדול בימי דוד נגד העמונים. לאחר מכן מידבא מוזכרת במסגרת כיבושיו של יוחנן הורקנוס. הוא כובש את מידבא המצויה בעבר הירדן דרך ציר המלך. לאחר מכן בתקופה הביזנטית נבנת כנסייה ובתוכה פסיפס מרהיב המתאר מפה של כל המרחב של ארץ ישראל. בנוסף לכך ידוע על בין 12 ל- 14 כנסיות שנמצאו בעיירה הקטנה. וכמו כן ישנה אסכולה של עושי פסיפס. כאן בניגוד ליום הראשון השמות השתמרו מידבא – מידבא, דיבון –דיבון, עתרוז- עתרוז, כאן ההשתמרות היא גבוהה כי לא היה גלות אשורית. תל עתרוז- זהו תל מתקופת המקרא.

8:05 מכוור

כמו שניתן לראות המקום הוא אסטרטגי העמקים בצפון ובדרום נופלים מהמבצר הזה. אחד הדברים שמנעו את אנשי עתרות לגור בו זוהי בעיית המים לכן הורדוס בנה מערכת מים ענפה שכוללת אמת מים במרכז התל, אנו עלינו לאורך האמה. האתר בנוי עם אמת מים המובילה את המים אל בורות מים גדולים כמו המוכרים לנו במצדה. כיום ניתן

לראות שרידים מעטים מהאמה מכיוון שהאתר עמד במצור שהרומאים שמו עליו לכן הרומאים פירקו את מערכת המים כדי לבנות את הדייק מחנות הצבא והסוללה. בדרך לכיפה אנו יכולים להבחין במקווה – מבנה מטויח המכיל נזלים כאן המדרגות הם רחבות ולכן ככל הנאה מדובר במקווה כי המדרגות לוקחות חלק נרחב של מתקן המים. מקווה טהרה זהו אחד הסממנים המובהקים של ישוב יהודי של שלהי ימי בית השני.

בראש התל ניתן לראות חצר פירסטאלית – מוקפת עמודים – כאן יצא להורג יוחנן המטביל הגישו את ראשו על מגש של כסף – זהו הקשר הנוצרי לאתר זה, מתואר גם באוונגליונים ואצל יב"מ. סופו של האתר הוא עם חורבנו הוא נכבש ללא קרב אלא נכנע, זאת אנו יודעים ע"פ יוספו פלביוס בספרו קדמוניות: כי מסופר שאלעזר נפל בידיים של הרומאים ועונה, תושבי המקום לא יכלו לסבול את העיוני ולכן הם נכנעו.

אנו נמצאים מול מדבר יהודה וצופים אליו מכאן ניתן לראות את תוכנית הדייק הרומי. הדייק מטרתו למנוע כניסה ויציאה של הצרים בכל העולם כולו נתגלו שני מערכות מצור אחת במצדה והשנייה כאן במכוור. וזאת בזכות זה שאנו נמצאים באזור מדברי שהוא לא מקום יישוב. מאותו מקום ניתן לראות את המחנות הרומים. מדרום מערב וממערב לנו ניתן לראות 3 מחנות ובין שני המחנות יורדת חומה ולאחר מכן היא מטפסת על שלוחה – זהו הדייק.

לטוב ולמוטב כל מה שידוע לנו על האתר הזה זה דרך יב"מ והוא כידוע שבוי של הרומאים – הוא מספר על הזרים ונשאלת השאלה מי אלו הזרים האלה האם אלו הם פליטים או אלו הם הנבטים? הכוונה היא אל הפליטים. ישנה גם הבחנה בין העיר התחתית לעיר העליונה. אלעזר שכבר הוזכר קודם לכן הוא השבוי, השם אלעזר הוא היה שם נפוץ כמו יהודה, יוחנן, יוסף ושמעון אלו הם היו בני מתתיהו החשמונאי.

אנו רואים כי מערכת המצור לא הושלמה בגלל הסיפור הזה של אלעזר השבוי כאן החיים חודלים אך בתקופה הביזנטית העיירה מכוור ממשיכה לחיות. מכוור מהווה נציגות יהודית דרומית מול המרחב הנבטי אך הוא לא הכי דרומי. ההגעה למכוור היא דרך שתי דרכים היורדות מכאן אל עבר נמל קלירוהי – נמל המים החמים. שאחת הדרכים התגלתה לא ממצמן.

9:50 סיום מכוור

10:34 קמת אבו אל חסן

אנו נמצאים בתל שהערוץ מקיף אותו מכל צדדיו זהו חלק קטן מכל המכלול – בנוסף יש כאן גם פעילות טורקית. בחפירות השוד שהיו כאן נחפר בור מים מטויח, האם זהו מקווה או בור מים?

הטייח הוא לא מוכר מימי בית שני. חופרי השוד משוכנעים כי שיש כאן זהב טורקי. ניתן לראות כי לאתר יש שלבים יותר קדומים יכול להיות מהתקופה החשמונאית. יש לציין כי האתר הוא חדש במחקר, נשאלת השאלה האם הוא חשמונאי או הרודיאני, עדיין הכל נמצא במחקר.

12:00 סיום קמת אבו אל חסן

12:47 חרבת ערור

אנו יושבים בתוך שכבה עתיקה וישנו קיר מסאבי חיצוני המתוארך לתקופת הברזל – ימי מישע התקופה הרומית היא יחסית דלה – אנו שמים לב כי כל אזור מואב השתמר - החורבה נקראת ערער. מהאתר ניתן לראות את הצלקת הענקית של נחלי הארנון הוא מחלק את מואב לשניים – מואב צפונית ומואב דרומית. לארנון ישנו ביטוי היסטורי, מדיני ותחבורתי באזור ים המלח לא ניתן לחצות אותו. הארנון מורכב מכמה נחלים- מוגיב – הוא המזרחי, ואדי א בלוע – בראש הואדי עומד אתר מרכזי של מואב הדרומית שנקרא בלוע אך הערוץ המרכזי הוא הערוץ המזרחי ואדי נוחליה ומספר חוקרים מזהים את ואדי נוחליה כנחל זרד המקראי. גם התפיסה המקראית היא כך שיש כמה נחלים לנחל הארנון. אם אנו מחפשים את המעבר בנחל הארנון אנו נמצאים באזור הנוח והאפשרי למעבר לפני שהנחל נהיה קניוני ואחרי שהוא מתאחד לנחל אחד. במפגש זה אנו יכולים להבחין בשלושה אתרים עתיקים:

- ערער
- חורבת להון – מתקופ' הברונזה השם לא השתמר
- חורבת דיבון

כל האתרים האלה יושבים על המעברים הפוטנציאליים – הכביש המודרני בחר את הציר מדיבון ללהון. ע"פ מצבת מישע- "אנוכי בניתי את הרער ומסילות בארנון" ע"פ מחקרי דרכים עתיקות בעקבות גילוי דרך אותה גילה נלסון גליק. אנו יודעים כי היו דרכים בתקופה המקראית אך ברוב המקרים הדרך הרומית יושבת על גבי הרך המקראית לכן לא ניתן לראות שרידים. אך כאן התגלתה דרך מקראית שלא עלתה עלייה דרך רומית. זהו המקום המצוי מתחתינו – בהתחלה המעלה הוא נקב גמלים ולאחר מכן הדרך מתרחבת עד לרוחב של 4 מטרים.

במקרא מוזכר כי קרוב לשנת ה-40 סיחון מלך האמורי משתלט על המרחב הזה וכך זה מאפשר לישראלים להיכנס אל ערבות מואב ששיכים לסיחון – השטח מצפון לארנון הוא חלק מארץ מואב. הארנון מהווה את הגבול הדרומי של עבר הירדן היהודי בתקופת המקרא. האמורי הוא מישהו חדש הנכנס אל האזור הזה הוא משתלט על שטחים של עמון ומואב – מסע 4 המלכים ישנה חלוקה ל-4 ישויות קדמונים זוזים וכו' אך האמורי לא מופעים שם. ז"א בני ישראל צריכים את האמורי כדי להיכנס אל המרחב הזה וכך להיכנס אל הארץ המובטחת.

13:40 סיום הרוער

15:20 קניון אבן חמד

יום שלישי

6:09 – דנה

אנו רואים שרידים של הכפר דנה, אורך חייו הוא כ-1000 שנה – אנו רואים שרידים מהמאה ה-18, 19 לספירה זהו אתר חיים מתמשך. במהלך המאה ה-20 כאשר דרך המלך החדשה נסללה אנשים עוזבים את הכפר ועולים למעלה אל קדיסה – כל הכפר ניטש לחלוטין וכאשר הוקם מפעל המלט בואדי מוסה המקום נעזב לחלוטין. שמורת הטבע דנא החזירה את הנוטשים והמקום כיום תירותי, ישנו ניסיון לשמר את החיים שהיו כאן בעבר.

אנו נמצאים 1500 מטר מעל פני הים זוהי אחת הנקודות הגבוהות בהרי אדום וכל הסיבה של מיקום הכפר היא המעיין הנמצא בראשו, המצוי בדיוק בקו השבר.

ארץ אדום מיקומה הוא מואדי חסה עד הרי אילת – הרי עקבה, דנה מצויה מול מצפה רמון. כל המרחב כאן הוא חקלאי ניתן לקיים חקלאות בזכות הגובה חלק ניכר

מהמשקעים יורד באמצעות שלגים אך השנה ירד מעט מאוד. הקומה התחתונה של הרצועה היא סלע היסוד ככל שאנו מדרימים יותר אנו רואים רק את קומת היסוד, לאחר מכן הקומה הבאה אלו הם סלעי החול – הזקופים האדומים זהו סלע חול מסוג אום עשרים ועליו ישנה תצורה אחרת אבן חול בהירה בצורת "קרמבו" והיא נקראת תצורת דיסי. על גבי סלע המשקע היבשתי ישנה שכבה של סלע משקע ימי – גירני ועליו יש קטעים של סלע בזלת.

מתחת לכפר מתחת נחל דנא, נחל זה הוא ישר מכיוון שהוא עובר בקו שבר. אנו נמצאים בשכבה העליונה ביותר על גבי אבן הגיר לעומת זאת פטרה היא חריגה היא יושבת על גבי שכבת הביניים – סלע החול וכך היא מבוצרת ונחבאת מן העין. לאורכו של הנחל ישנו אתר נוסף – פינאן שהוא מכיל את מכרות הנחושת. פינאן משמר את השם הקדום פונון שהיה בעבר מרכז נחושת מקראי ענק – הוא אחד ממרבדי הנחושת הגדולים במזרח התיכון. במשך עשרות אלפי שנות היסטוריה האתר מהווה מרכז לייצור נחושת. החל מהתקופה הכלקוליתית כולל התקופה הביזאנטית בה אוזביוס מזכיר את מכרות הנחושת כמושבת עונשין של נוצרים העובדים עבודות פרח בפונון, ולאחר מכן האתר הופך להיות נוצרי.

יוצא דופן הוא כי לאורך ההיסטוריה לא הייתה כאן התעניינות מצרית, כל מרחב אדום ומואב לא עינינו את השליטה המצרית אלא רק במסע שישק ישנו אזכור למקום. מקום נוסף הקשור לכל מרחב כריית הנחושת הוא חרבת נחש- כולה מתקופת הברזל ככל הנראה ע"פ תום לוי היא שייכת לכרייה ממלכתית ולא לכרייה של שבטים נוודים, ככל הנראה ימי המלוכה

בניגוד לנחל דנא בו לא זורמים המים הנחל השכן מדרום לו זורם כל ימות השנה ואפילו ישנה גישה נוחה לאתר פונון – יש כאן את כל הנתונים לקיים תעשייה כזו הכוללת חומרי בערה – ישנה את המדרגה העליונה עלייה צומחים עצים ישנם מים ויש נחושת.

דרכים – הנחל כפי שנראה יוצר פרצה יוצאת דופן בין הערבה להרי אדום. הוא מתחת בקו

השבר ויוצר גישה יותר נוחה לדרך ללא מפלים דרך מתונה שבסופה יש עלייה תלולה.

7:43 – יציאה מדנה לעבר מצודת סלע

לפני שאנו עוזבים את דנה אנו צופים מהמדרגה העליונה לעבר אבן החול, תצורת דיסי ומבחינים במבצר- מצודת סלע. המצודה מנותקת מכל עבר. נלסון גליק תיאר את המצודה אך טעה בתיאור, היא אינה נבטית אלא היא קדומה יותר מתוארכת לתקופת הברזל המצודה נקראת – "שאג ריש". אל המקום מובילה דרך עתיקה שרק אדם אחד יכול לעבור בה.

9:55 מצודת סלע

אנו נמצאים מול מצודה מאבן חול. חוקרי המאה ה-20 החלו להגיע אל המצודה הזו, נלסון גליק סיפר על חרסים נבטים אך הוא טעה בזיהוי ונראה כי זוהי סלע המקראית. התנ"ך מזכיר את מצודות הסלע מלכים ב' עובדיה וירמיה. נראה כי כל מצודות הסלע היא תופעה בפני עצמה, האנשים אינם חיים במצודות האלה, אלה הם פליטים של הישובים הנמצאים במדרגה העליונה. העיטור המרכזי הנראה בתמונה הוא מאוד בולט ומכיל כתובת של דמות ממלכתית – נבונאיד זהו בנו של נכובדנצאר. הכתובת כתובה בכתב היתדות. נראה כי המצרים לא גילו עניין בעבר הירדן המזרחי אך הכיבוש האשורי כן. נשאלת השאלה ובכל זאת מה יש לנובונאיד לחפש כאן? ולמה הוא צריך כתובת כזו מהודרת? הסיבה היא שזה כמו מצדה – אני ניצחתי אתכם והסלע הזה הוא סלע מרכזי הוא הסלע של עיר הבירה בוצרה.

11:11 סיום סלע

12:30 בפתחו של ואדי חסה

אנו נמצאים באתר הקרוי "טוחין א-סוכר" מפעל ששימש לטחינת קני הסוכר בימי הביניים. באזור הזה ישנם את שרידי צוער העתיקה כולל צוער הביזנטית. אנו נמצאים בשפכו של ואדי חסה, בתחילה ע"פ מפת מידבא היה מקובל לחשוב כי ואדי חסה הוא נחל זרד המקראי וזה ע"פ זיהוי לא נכון של האותיות. מה שכתוב על גבי הנחל זהו ארא וככל הנראה הוא מסמל אזור, ונחל זרד צריך להיות אחד מיובליו של הארנון- ואדי נחלייה. כל האזור בו או נמצאים התגלו מצבות קבורה רבות – למעלה מ-200. מדובר כאן בקהילה יהודית שהתקיימה בעיר צוער. מקור חיצוני המזכיר את צוער זהו ארכיון בבתא המוכר לנו ממערות מדבר יהודה. מדובר באישה אמידה בעלת קרקעות בצוער. ככל הנראה עד ימי מרד בר כוכבא היה יישוב יהודי שהתקיים במקום. מהמקום יוצאת גם דרך ברוחב של 4 מטרים – נקרא מעלה צוער, בנוסף המקום מופיע גם במפת מידבא.

13:10 מוזיאון צוער

לצערנו ל יכולנו לבקר במוזיאון, כי לא פתחו אותו במיוחד בשבילנו. המוזיאון יושב על גבי שרידים של כנסיית לוט מהתקופה הביזאנטית.

16:32 סיום ואדי חודירה